

Andries Kaas. *De bocht in de weg & Thuiskomst*. Nijgh & Van Ditmar

Over de Tweede Wereldoorlog bestaan massa's dagboeken, herinneringen en memoires, maar de meeste zijn, hoe nuttig ook voor historici, niet of nauwelijks van literair belang. Literair interessant wordt het pas wanneer ook aan de manier van vertellen, aan stijl en aan vormgeving, de nodige aandacht is besteed. Wanneer de schrijver iets méér heeft willen doen dan alleen zijn belevenissen vastleggen op schrift.

Zo'n schrijver is Andries Kaas (1908-1976), een Arnhems psychiater, van wie onlangs twee novellen met oorlogsherinneringen zijn gepubliceerd. In beide gevallen gaat het om een herdruk: *De bocht in de weg* verscheen als een afzonderlijke uitgave in 1948, *Thuiskomst* stond al in 1962 in *De Nieuwe Stem*. Maar veel belangstelling trokken de novellen indertijd niet.

Dat hierin nu verandering is gekomen, heeft waarschijnlijk alles te maken met de vriendschap tussen Kaas en Willem Elsschot, die in de vorm van een briefwisseling kort geleden boven water is gekomen. Eén brief van Elsschot aan Kaas was al door Carmiggelt gepubliceerd in zijn *Ontmoetingen met Willem Elsschot*; fragmenten uit andere brieven zijn te vinden in het nawoord van Vic van de Reijt bij de twee novellen en in een artikel van Frits Abrahams over Kaas in *NRC Handelsblad* van een maand geleden.

Interessante brieven, zo te zien. Maar voor de waarde van Kaas' novellen heeft de vriendschap met Elsschot uiteindelijk niet zo veel te betekenen. Misschien dat in de sobere, ingehouden stijl van Kaas een invloed van de Vlaming kan worden gezien; wat *De bocht in de weg* en *Thuiskomst* de moeite waard maakt, is echter de manier waarop Kaas - uiteraard met behulp van deze stijl - zijn eigen gemoedstoestand onder woorden heeft gebracht.

De bocht in de weg heeft de vorm van een novelle, maar het verhaal doet nog het meest denken aan een verslag. Het gaat om een ongetwijfeld autobiografisch relaas over de periode vlak voor en na de bevrijding. Kaas bevond zich toen in Duitsland, waar hij na zijn arrestatie - begin 1944 - wegens illegaal werk ruim een jaar in het concentratiekamp Buchenwald gevangen had gezeten. In de novelle is Buchenwald al bevrijd, maar omdat de oorlog nog niet is afgelopen kan van repatriëring geen sprake zijn. In afwachting daarvan maakt de verteller (of Kaas, want tussen beiden lijkt geen verschil te bestaan) zich verdienstelijk als arts in een chaotisch werkkamp, waar hij met steun van Geallieerde militairen voor de achtergebleven dwangarbeiders een medische dienst op poten zet.

Als verslag is de novelle zonder meer boeiend en informatief. Maar fascinerend en zelfs aangrijpend wordt het beschrevene door wat Kaas tussen de bedrijven door over zichzelf vertelt. Daarin wordt iets voelbaar van de catastrofale verandering die het concentratiekampverblijf in hem heeft teweeg gebracht. Hij is als het ware een jaar lang uit de beschaving gevallen. Om te overleven zijn normen, waarden en gevoelens afgeschaft of afgestompt, en na de bevrijding domineert de vrees dat ze nooit meer kunnen worden hersteld. Misschien heeft het kampbestaan hem voorgoed ongeschikt gemaakt voor het gewone burgerleven.

Naast angst heerst vooral schaamte; al op de eerste bladzijde valt het woord.

Schaamte voor de deplorabele toestand waarin hij zich heeft laten brengen, schaamte ook voor de niet te delgen schuld ten aanzien van degenen die het kamp niet hebben overleefd. Wat later een concentratiekampsyndroom is gaan heten, kan men bij Kaas (die blijkbaar niet over de noodzakelijke verdringingsmechanismen beschikte) in het eerste stadium beschreven zien.

Misschien nog wel meer dan de wens hulp te bieden in de nood, is het deze combinatie van angst en schaamte die Kaas zo lang in Duitsland doet achterblijven. Daar verkeert hij tenminste in een soort schemerzone, tussen het kamp en de beschaafde wereld van baan, vrouw en kinderen in. Het wennen aan de vrijheid kan er stapsgewijs gebeuren, zoals in de spaarzaam, maar genuanceerd beschreven relatie met de Duitse verpleegster, waarin agressie en affectie elkaar op een voor hemzelf verwarrende wijze afwisselen. „Ik besef, dat ik bezig ben geweest te verleren om toe te staan dat iemand zich om mij bekommert”, vat hij zijn probleem op een gegeven moment samen.

In de tweede, veel kortere novelle beschrijft Kaas zijn thuiskomst. Dat gebeurt overigens minder direct dan in de eerste novelle; *Thuiskomst* is veel meer een literair verhaal dan *De bocht in de weg*. De hoofdpersoon is niet een concentratiekampgevangene, maar een officier die uit de oorlog terugkeert. Wél sluiten de novellen naadloos op elkaar aan: de eerste eindigt met de thuiskomst, de tweede begint ermee. In zekere zin bevestigt de dunne laag fictie de vervreemding die Kaas beschrijft; het kamp is zijn natuurlijke omgeving geworden en kan daarom rechtstreeks in beeld worden gebracht, de wereld thuis hoort niet meer bij hem en heeft de hulp van de fantasie nodig.

Dat neemt niet weg dat het in beide novellen onmiskenbaar om dezelfde hoofdpersoon gaat, die te kampen heeft met dezelfde problemen. In *Thuiskomst* is dat vooral het onvermogen een normaal emotioneel leven te leiden, wat onder meer tot uitdrukking komt in de onpersoonlijke manier waarop hij zijn vrouw aanduidt („ze” en „haar”) en zijn kind („het kind”). Evenals in de monotone, maniakaal aandoende zinnen die van dit - door Elsschot „gewoon prachtig” genoemde - verhaal een grote beklemming doen uitgaan.

Dat klinkt bijvoorbeeld zo: „Ik probeerde zo gewoon mogelijk te doen, terwijl ik begon me aan te kleden. Ik trachtte een praatje te maken, maar ze reageerde niet op wat ik zei en daardoor merkte ik dat er iets haperde. Natuurlijk werd ik toen ongeduldig, want ik houd niet van gezeur en ik viel uit omdat ze zo vervelend en humeurig deed. Ze begon te huilen en ze vroeg waarom ik niet op tijd was gekomen voor het eten en waarom ik dadelijk naar de slaapkamer was gegaan nadat ik was thuisgekomen. Ik voelde wel waar het haar om ging, maar ik antwoordde dat ik geen honger had gekregen en dus vergeten was om te komen eten, en dat ik naar boven was gelopen omdat ik nat was geworden en me wilde gaan verkleden”.

Alleen met een vriendin (vriendelijker aangesproken met „je”) komt het tot enige toenadering, al moet uit de slotalinea worden geconcludeerd dat een duurzame oplossing is uitgebleven. Daar immers deelt de hoofdpersoon mee dat hij weer voor jaren naar de militaire dienst is teruggekeerd.

Opvallend is dat hij in dezelfde slotalinea weigert alleen de oorlog de schuld te

geven van zijn „mislukking“; zijn „aanleg tot de vlucht“ zou er altijd zijn geweest, de oorlog had deze alleen maar „versterkt“. Misschien geldt dat laatste ook wel voor de literaire aanleg van Andries Kaas, al heeft hij voor zover ik weet naast deze beide novellen niet veel ander literair werk geschreven. Geniale meesterwerken zijn *De bocht in de weg* en *Thuiskomst* volgens mij niet. Maar aan het woord is iemand die iets van belang te vertellen heeft en daarvoor precies de juiste woorden weet te vinden. Dat is in dit geval meer dan genoeg.

(*de Volkskrant*, 4-5-1990)